

KÜLTÜR BAKANLIĞI
HALK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA DAİRESİ YAYINLARI: 131
SEMİNER, KONGRE BİLDİRİLERİ DİZİSİ: 28



I. MİLLETLERARASI NASREDDİN HOCA SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

15 - 17 Mayıs 1989
Ankara



Yayımlanan bildirilerin dil, imlâ ve ilmâ sorumluluğu yazarlarına aittir. Bildirilerdeki görüşler Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi'nin görüşü anlamında yorumlanamaz.

ISBN: 975-17-0523-1

Kültür Bakanlığının 18 Ocak 1990 tarih ve 351-159 sayılı onayı ile 2500 adet bastırılmıştır.

NASRETTİN HOCA ÜZERİNE

Şükrü KURGAN*
(TÜRKİYE)

I. Nasrettin Hoca'nın yaşadığı XIII. yüzyıl Anadolu tarihine genel bakış:

Nasrettin Hoca'nın yaşam yılları olarak Fransızca Büyük Ansiklopedi'de 1208—1284 yılları görülmektedir¹. XIII. yüzyılın Anadolu Selçuklu Devleti tarihi, önüne geçilmez bir batış ve yıkılış dönemini yaşamaktadır. Bunun nedenlerini özetliyorum:

- 1) XIII. yüzyıl Haçlı Savaşlarının yarattığı yoksulluk,
- 2) Moğol saldırısından kaçan ve Sivas, Erzurum, Erzincan'a yerleştirilen yüzbinlerce Türkmen göçmeninin beslenmesi zorunluğu,
- 3) Selçuklu Devleti'nin 1243 Köseadağ savaşı yenilgisinden sonra bütün Anadolu'ya yayılan Moğol ordusunu besleme zorunluğu,
- 4) Selçuklu sultanlarının iç savaşlar için kiraladığı Suriye ve Mısır askerlerini besleme zorunluğu,
- 5) Halkın omuzlarına yüklenen ağır vergilerin ödenmesi zorunluğu,
- 6) Anadolu Beylikleri'nin israf ve sefahat masraflarını ödeme zorunluğu.

Bu özetleme, XIII. yüzyıl Anadolu halkının üzgün durumunu, Kızıl Hamit, Cemri, Hatiroğlu ayaklanmalarını, kadınları ile birlikte savaşan Babalılar başkaldırması ve 1241 de Baba İshak'ın idamı olaylarının nedenlerini belirtmeye yetecektir. Nasrettin Hoca'nın yaşadığı yıllardaki Selçuklu sultanlarından yalnız Alaettin Keykubat dönemi (1219—1236) Anadolu Selçuklu Türkleri için 17 yıllık bir mutluluk getirmiş, bunun dışındaki yıllarda halk, ekonomi bunalımları içinde yaşamıştır.

* Araştırmacı-Yazar.

¹ La Grande Encyclopédie. Nasreddin. Cilt: XVI, s. 102.

Halkın bu umutsuz yaşamı, ancak ölümden sonraki mutluluğa inanmak sonucunu doğurmuş, bu inançla Nasrettin'in çağdaşı olarak Mevlana, Yunus Emre gibi mistik ozanlar yetişmiştir. Her üçünün birlikte yaşadıkları zaman, 1239—1273 arası, yani 34 senedir.

II. Hoca'nın ailesine ait tarihi kaynaklar, belgeler, bilgiler.

Bizim tarihi kaynaklarımızdaki Hoca ile ilgili bilgiler, yok denecek kadar azdır. Bunun birinci nedeni, şehirlerde yaşayan aydınlarımızın bir halk adamı olan Nasrettin'i hor görmeleri, yazdıkları kitaplarda ona yer vermemeleridir. Bu Arap ve Acem kültürüne hayran aydınlar, kardeş kanı ile bağlı oldukları halkı küçümsiyerek "Türk ne bilir bayramı, lak lak içer ayranı; Al turpu vur Türk'e, yine yazık o turpa." gibi, halkı aşağılayan sözler üretmişlerdir. İkinci neden, Anadolu'daki Nasrettin Hoca dışında; Kırım, Kazan, Kazakistan, Azerbaycan, Türkistan, Çin ile Bulgaristan, Romanya, Yunanistan'da başka başka Nasrettinler bulunması ve bunlarla ilgili bilgilerin bir odağa aktarılmasındaki güçlüklerdir. Ben, bildirimde, sadece "Anadolu Nasrettini" diye adlandırdığım, Sivrihisar'ın Hortu Köyünde doğup, Akşehir'de ölen Nasrettin Hoca üzerinde durmakla yetine ceğim.

Bizim Nasrettinimiz olan bu Anadolu Nasrettini üzerinde bilgi veren eserler şunlardır:

1) Ebülhayri Rumi'nin Cem Sultan adına yazdığı Saltukname. Bu kaynakta Sarı Saltuk'un Akşehir'e gelerek Nasrettin Hoca'ya konuk olduğu bildirilmektedir.

2) XVI. yüzyılda Letaifi Lamiî'yi yazan Bursalı Lamiî Çelebi, Nasrettin Hoca'dan, "Sinan Paşa ile Karamanlı bir alimin arasındaki şakalaşma" dolayısıyla söz etmekte, Hoca'nın Sivrihisarlı olduğunu, mezarının Akşehir'de bulunduğunu kaydetmektedir.

3) Evliya Çelebi, Akşehir'de Nasrettin Hoca'nın mezarını ziyaret ediyor ve Hoca'yı, yanlış olarak, Timur'la çağdaş gösteriyor².

4) Tanzimat döneminde Çaylak Tefvik Bey'in Letaifi Hacı Nasrettin adlı eseri.

² Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Cilt 3, İstanbul 1314 (1898), İkdam Matbası. s. 16.

5) İbrahim Hakkı Konyalı'nın "Akşehir" adlı kitabındaki "Nasrettin Hoca" makalesi³.

6) Halide Edip ADIVAR'ın "Maske ve Ruh" adlı kitabı⁴.

7) Prof. Pertev BORATAV'ın Türkçe ve yabancı dillerdeki Nasrettin Hoca Konulu makaleleri

8) Edmond SAUSSEY'in Fransızca Türk Halk Edebiyatı adlı eseri⁵.

9) Veled Çelebi'nin Bahai adı ile yayımladığı "Letaifi Hoca Nasrettin"⁶.

10) Fuad Köprülü'nün 1918 de yayımladığı Nasrettin Hoca kitabı⁷.

11) Albert WESSELSKI'nin 1911 de yayımladığı "Der Hodcha Nasreddin" adlı kitabı⁸.

12) Batı'da Nasrettin Hoca'nın üç hikâyesini yayımlayan en eski eser, Antoine GALLAND'ın 1694'de yayımladığı "Doğulular'ın İlginç Hikâye ve Özdeyişleri" adlı Fransızca kitaptır⁹.

Özel hayatını konu edinen hikâyelerine göre, Hoca, bilgili, zeki bir insandır, iki katlı bir evi, bir ahır, bir eşeği, bir ineği vardı, birinci karısı ölmüş, ikinci kez dul bir kadınla evlenmişti. Bir oğlu, bir kızı vardı.

III- Gerçek Nasrettin Hoca hikâyelerini ayırmakta yararlı ölçüler.

1) Bir hikâyede sarhoşluk ya da içki varsa o hikâye Nasrettin Hoca'nın değildir, çünkü Nasrettin Hoca, içkiyi günah sayan sünî müslüman Türkler'in gülmece tipidir.

3 Akşehir. İbrahim Hakkı KONYALI. İstanbul, 1945, 723 s.

4 Maske ve Ruh. Halide Edip ADIVAR. İstanbul 1945, Remzi Kitabevi, 96 s.

5 La Littérature Populaire Turque. Edmond SAUSSEY. Paris, 1936.

6 Letaifi Hoca Nasreddin. Bahai-Veled Çelebi 4. Tabi. İstanbul, İkbâl Kütüphanesi, 1926, 273 s.

7 Nasreddin Hoca. Köprülüzâde Mehmed Fuat. İstanbul, 1918. Kavaat Matbaası, 238 s.

8 Der Hodcha Nasreddin. Albert Wesselski, WEIMAB. 1911. Edition Alexander Dunker,

9 Les Paroles remarquables, les maximes et les bons mots des Orientaux. Antoine Galland. Paris 1694. ss. 16-18.

2) Bir hikâyede ahmaklık, budalalık varsa ve o, bir sıkıntıdan kurtulmak için ahmaklık taslamak, zekâyı gizlemek değilse, bu hikâye Hoca'nın değildir.

3) Hoca'yı mal-mülk, köle-cariye sahibi gösteren hikâyeler de Nasrettin hikâyesi değildir, çünkü Nasrettin hikâyelerinin özelliği, ömür boyu süren bir yoksulluğu yansıtmadır.

4) Bir hikâyede iffetsizlik, kadın ihaneti varsa, bu hikâye Nasrettin Hoca'nın değildir. Hoca'nın evlendikten üç ay sonra karısının doğurduğunu, Hoca'nın da bu çocuğa, dokuz aylık yolu üç ayda bitirdiği için, okul çantası aldığını anlatan hikâye, Arap kaynaklıdır.

5) Bir hikâyede Hoca hasis gösteriliyorsa, o hikâye de Nasrettin hikâyesi olamaz, çünkü gerçek Nasrettin hikâyesi hasisliği yerer: Av için bir tazı isteyen hasis subaşına, Hoca'nın semiz bir çoban köpeği götürüp: -İrilğine bakma, bu hayvan, senin kapında, bir haftaya kalmaz, tazı haline gelir. dediğini anlatan hikâye gibi.

6) Bir hikâyede Hoca, maddi kuvvetle güçlü bir insan gibi gösteriliyorsa o hikâye de bizim Nasrettinimizin değildir, çünkü bizim Nasrettinimiz, sorunlarını kol kuvvetiyle değil, akli ile çözer.

7) Bir hikâyede dalkavukluk, iki yüzlülük, çıkarıcılık varsa, Hoca bir paşa ya da büyük adamın emrinde gösteriliyorsa, bu hikâye Hoca'nın değildir, bunlar yabancı kaynaklardan Hoca'ya yakıştırılmış hikâyeler olabilir.

8) Bir hikâyede Hoca dik başlı, dediğini zorla yaptıran bir kişilikte gösteriliyorsa o hikâye Hoca'nın değildir, çünkü Nasrettin Hoca, güçsüz, fukara insanın simgesidir.

9) Bir hikâyede tasavvuf, evliyalık taslama konusu varsa, bu hikâye Hoca'nın olamaz, çünkü Hoca tasavvufu ilgisiz, hattâ tasavvuf taslayanlara karşıdır. Sözgeşi evliyalık taslayan birisi Hoca'ya: -Benim eşeğimin ön ayakları maşıkta (gün doğusunda), art ayakları magripte (gün batısı)! deyince, Hoca ona: -Dah! de bakalım, bu eşek nereye gidecek? sorusunu sorarak alay eder.

10) Son olarak, bir hikâye uzunsa, anlatılması ya da okunması dakikalarca sürüyorsa, bu hikâye de Hoca'nın değildir, çünkü Nasrettin hikâyesinin özelliği, özdeyiş gibi oluşu, diyeceğini tek cümle, hattâ tek sözcükle söyleyişidir.

IV. Başka ulusların Hoca'ya benzer mizah tiplerinin incelenmesi.

Başka ulusların Hoca'ya benzer mizah tiplerinden en ünlüleri Araplar'ın Cuha'sı ile Acemler'in Ubeydi Zâkânî'si, Fransızlar'ın Marius'ü, Almanlar'ın Eulenspiegel'i, bir de eski Yunanlılar'ın yarı masalımsı mizah tipi Ezop'tur.

Cuha: VIII yüzyılda ve Irak'ın Kûfe şehrinde yaşadı. Hikâyelerinin tümünde aptallık konusu işlenmektedir.

Ubeydi Zâkânî: XIV. yüzyılda yaşadığını bildiğimiz Zâkân'lı Ubeyd'in Hocamızla ortak konulu hikâyelerinden birisi şöyle: Ubeyd'e oğlu bir tabutu göstererek sorar: -Baba, bunun içindeki ölüyü nereye götürüyorlar? Ubeyd: -Oğlum, bir yere götürüyorlar ki orada ne yiyecek, ne içecek, ne de ısınacak ateş vardır! cevabını verir. O zaman Ubeyd'in oğlu: -Baba, demek ki bizim eve götürüyorlar! der.

Marius: Fransız halk mizahının kahramanları olan Marius ile Olive hikâyelerinin çoğu yazılamıyacak kadar müstehcendir.

Ezop (Esope): İsa'dan önce VI-VII. yüzyıllarda yaşadığı sanılan Ezop'un Nasrettin Hoca ile ortak bir hikâyesi şudur: Ezop'a tanıdıklarından birisi gelerek hırsızların parasını çaldığından yakınır. Ezop şu cevabı verir: -Niçin yakınıyorsun, o para çalınmadan önce de senin değildi, çünkü kullanmıyordun. Bu hikâyenin Nasrettin Hoca'daki biçimi şöyle: Hoca, yeni gittiği bir şehirde, zenginlerin övünmek için, altınları küplere doldurarak kapıları önüne dizdiklerini görür ve o da kapısının önüne taş toprakla dolu küpler sıralar. Niçin böyle yaptığını soranlara, Ezop gibi, -Kullanılmadıktan sonra, taş-toprakla altının farkı yoktur! cevabını verir.

HOCA sözcüğünü COHA adından bozma olduğunu sanarak Nasrettin Hoca'nın kişiliğini Kûfeli aptal Arab'ın kişiliği ile karıştıran görüşe en kesin cevabı değerli araştırmacı Albert Wessetski vermekte, kitabında: "Nasrettin Hoca hikâyelerine kaynak sayılabilecek hiçbir Coha fıkrasına rastlamadım" demektedir.

V- Nasrettin Hoca'nın mizahi kişiliği.

Nasrettin Hoca'nın mizahi kişiliğini, hikâyelerine dayanarak belirtmeye çalışıyorum:

1) Toplumdaki gelir paylaşmasının adaletsizliğini taşlama:

Çocuklar Nasrettin Hoca'dan cevizlerinin bölüştürülmesini istemişlerdir. Hoca: -Allah gibi mi, kul gibi mi bölüştüreyim? diye so-

rar. Çocukların: -Allah gibi bölüştür! demeleri üzerine de, onlardan birisine birkaç avuç ceviz verir, kalanlara hiç vermez ve: -Allah'ın bölüştürmesi böyledir! der.

2) Moğol saldırısına, Moğol askerlerinin zulmüne tepki:

Hoca, Moğol askerlerinin geldiğini görerek korkusundan eşeğinin yanına çömelir. Askerler sorarlar: -Ne yapıyorsun, kimsen sen? -Ben bu eşeğin sıpasıyım! -Yalan söylüyorsun, bu eşek erkek! Hoca'nın son cevabı: -Annem öldü de babamla geziyorum.

3) Türk halkının kimseyi kendi işine karıştırmamak, kendisi de başkasının işine karışmamak özelliği:

Hoca'ya: -Senin sokağına baklava tepsisi ile birisi girdi! derler. Hoca: -Bana ne! der. -O adam şimdi senin kapını çalıyor: derler. Hoca bu sefer: -Sana ne! cevabını verir.

4) Kadıların kötülüğünü taşlama:

Hoca, parasız kalarak, eşeğini, satsın diye, bir tellala verir. Tellal parayı kendisi alır, Hocaya da: -Eşeğini satamadım, çünkü benden alarak Konya'ya kadı yaptılar!... der. Hoca Konya'ya giderek kadıyı bulur ve olayı anlatır. Kadı tellalı çağırarak: -Yarım saate kadar Hoca'nın eşeğini ödemezsen, kendini mahvolmuş bil!... der. Çok korkan tellal, hemen pazardan bir eşek satın alır, mahkemeye getirir. Hoca, dalgın, bir eşeğe bir kadıya bakmaktadır. Kadı sorar: -Ne bakıyorsun Hoca, yoksa eşeği beğenmedin mi? Hoca'nın cevabı, çoğu zaman halkın başına bela olan kadıları, hak ettikleri biçimde taşlamaktadır: -Beğendim, bu eşeği de beğendim ama, senin hâlin başka idi!...

Bu açıklamaların ışığında Nasreddin Hoca'nın kişiliğini bir tümcede özetleyebiliriz: Nasrettin Hoca kültürümüzün dünyaca tanınmış tek imrence kişiliğidir.

VI- Nasrettin Hoca çalışmalarında başarısızlığın nedenleri, bundan sonraki çalışmalara verilecek yön:

Batı'da üç, Doğu'da beş yüz yıla yakın zamandan beri tanınan Nasrettin Hoca üzerindeki bilgimiz çok azdır ve harcanan çabalarla ters orantılıdır. Bunun bir nedeninin şehirlere yerleşen aydınların, halk adamı olan Nasrettin'e önem vermeyişleri olduğunu belirttim. Çalışmalarda başarısızlığın ikinci nedeni, Nasrettin araştırmalarında

uygulanan yöntemin yanlışlığıdır. Bu yanlışlığı açıklamak için Halide Edip ADIVAR'ın yazdığı "Maske ve Ruh" adlı piyesten şu konuşmayı alıyorum: Kişioğlunun ruhu Azrail'e sorar: Ben, benim, fakat bana benzeyen şu et parçası kim? Azrail şöyle cevap verir: -O, senin masken!..

İşte bizim yerli ya da yabancı Nasrettincilerimizin çoğunluğu, Hoca'nın gerçek kişiliğini bırakıp, yıllar yılı, bu "Maske Nasrettin" üzerinde durmuşlardır. Bu yöntem yanlış gittikçe gelişmiş, emekler boşuna harcanmış, sonunda Nasrettin'in maskesi, yani mezar taşı, nüfus kâğıdı ile uğraşan bu anlayıştaki Nasrettinciler, yolsuz yordamsız bir başarısızlık çıkmazında buluşmuşlardır. Zaten bu, Nasrettin'in cesedini araştırma çabalarının, bizde beşyüz, Batı'da üçyüz yıla yakın zaman içinde yürüdüğü bütün yol, bir arpa boyu değildir, bundan çıkacak sonuç da, aynı biçimdeki davranışların aynı başarısızlığı sürdüreceğidir: Yok, Nasrettin'in mezar taşındaki 386 rakamı, tuhaflik olsun diye ters yazılmış, onu tersinden, 683 olarak okumalıymış, yok, Hoca'nın evinde konuk olduğu Sarı Saltuk'un söylediği çok ayıp sözcükler, tasavvuf dilinde "iman, amel, ihlas" anlamlarına gelmiş, böyle lakırdıların bilimsel incelemelerde baş köşeye oturtulmasının çağdaş bilim anlayışındaki anlamı, en hoşgörülü deyimle, hafifliktir. Şimdi bana: -Hiç mi önemi yoktur bunların? diye sorulsa, yanıtlım şu olur: -Bunlar Nasrettin konulu bir incelemede birer dip notu olabilirler. Bu nedenle, Nasrettin Hoca çalışmaları, artık yeni bir anlayışla ele alınmalı, uzmanlar kendilerini bu "define arayıcısı" durumundan kurtarmalıdır.

Daha açık söyleyişle, yeni çalışmalarda, Nasrettin'in 76 yıllık yaşamını incelemek yerine, NASRETTİN'i TÜRK HALKININ KİŞİLİĞİNDE GERÇEKLEŞMİŞ GÖRMEK yolu yeğlenmelidir. Bu anlayışla Hoca, tarihçiden çok folklorcunun (halk bilimcisinin) çalışma alanına girecek, tarihçinin 76 yıllık bir ömürle sınırlı Nasrettin Hoca'sı yanında folklorcunun Türk halkı gibi binlerce yıl yaşındaki Nasrettin'i, her gün yeni buluşlarla yeni değerler kazanacaktır, yani bu yöntemle Nasrettin Hoca araştırmaları, üniversitelerimizin çalışma konuları arasında yer alacak, Nasrettin Hoca adına tiyatro yapıtları, operalar yazılacak ve Nasrettin Hoca, Türk kültürü alanında gereğince değerlendirilmiş olacaktır.